

“KAFKAS SEDDİ” PROJESİ VE TÜRKİYE

*Mehmet S. EROL**

*Abdurrahim F. AYDIN***

Arap tarihçi ve coğrafyacıların “Cebel’ül-Elsan” (dillerin dağı) dedikleri Kafkasya, ismini bölgenin asıl yerlileri olan Kas’lardan almış olan ve pek çok dil ve kültürün birbirine karışmadan yüzyıllarca yan yana yaşadığı,¹ günümüzde ise istikrarsızlığın ve güvenlik sorunlarının had safhada olduğu bir bölgedir. Hem bir geçiş hattı hem de bir sığınma alanı olarak yüzyıllardır önemini koruyan Kafkasya, Kafkas Dağları’nın diğer tarafında yer alan Güney Kafkasya ise, bugün bağımsızlıklarını ilan etmiş Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan topraklarından oluşmaktadır. Bu devletler içerisinde Azerbaycan, Kafkasya’nın en büyük devletidir.² Kafkasya özellikle dört nedenden ötürü jeopolitik açıdan önem taşımaktadır: 1. Jeostratejik anlamda Orta Asya’ya giriş kapısıdır; 2. Orta Asya bakımından bölge, dosdoğru Batı pazarlarına açılan bir geçittir; 3. Orta Asya ile birlikte ele alındığında bölge önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir; 4. Bir Ortadoğu devleti olma niteliğini kaybeden Rusya açısından, Akdeniz ve Basra Körfezi’ne uzanan jeopolitik bağlantı hattıdır. Bölgede bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin yaşam mücadeleleri ve Batı ile işbirliği arayışları, bu stratejik hattın, uzun bir süre sonra tekrar kullanımını gündeme getirmektedir. Nesib Nesibli’nin ifadesiyle, “Kafkasya’nın coğrafyası değişmez olsa da, jeopolitiği hızla değişmektedir.”³

* Dr. Mehmet Seyfettin Erol, ASAM Türk Dış Politikası Uzmanı ve Avrasya Dosyası Editörü.

** Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim Fahimi Aydın, İnönü Ün. İİBF Öğretim Üyesi.

¹ Mehmet Halil Leylak, Orta Asya ve Kafkaslar’da Türklerin Demografik Yapısı (XX. Yüzyıl), Ankara, 2000, ss. 32-33.

² Haleddin İbrahimli, Değişen Avrasya’da Kafkasya, Ankara, 2001, s. 1.

³ A.g.e., s. x.; Kafkasya’nın coğrafi konumu ve jeopolitik önemi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Savaş Yanar, Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya, İstanbul, 2002, ss. 20-28.

Kafkaslar, Türkiye için vazgeçilmeyecek derecede bir öneme sahip olup, bu bölgede cereyan eden olaylar, Türkiye ve Türk dünyasını doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Kuşkusuz, Kafkasya, Türkiye ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü durumunda olup, Anadolu coğrafyasının bir uzantısı ve tamamlayıcısıdır. Türkiye'nin jeostratejik ufkunu, stratejik ilgi alanıdır. Güvenliğimiz, ekonomik geleceğimiz, Türk dünyasına yönelik politikalarımız, Balkanlar ve Orta Doğu kadar Kafkasya ile de doğrudan ilintilidir.⁴ Dolayısıyla, bölgenin istikrarı ve güvenliği Türkiye açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında hala halledilememiş olan meseleler Türk dış politikasının da gündemini oluşturmaktadır.⁵ Bu noktada, hem tarihte hem de günümüzde dünyanın en sıcak ve hareketli bölgeleri ile çevrili olan Türkiye'nin varlığı ve güvenliği, bu bölgede de kendisi için olduğu kadar bölge ve dünya barışı için daha da bir önem arz etmektedir.⁶ Bunun için de, Türkiye'nin kendisi açısından büyük bir önem taşıyan Kafkasya'da, bölgenin çok karışık olan nüfus ve siyasi dengelerine uygun strateji ve taktikler belirlemesi ve uygulamaya koyması gerekmektedir. Bu çerçevede, Türk tarihi, tarihi belleğimiz bir kez daha ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde Kafkasya bölgesinde yaşanan çok hızlı jeopolitik gelişmeler karşısında bir duruş sergilemeye çalışan ve dost-düşman algılamalarının alt üst olduğu bir dönemde kendisini arayan Türkiye'nin, çok değil bundan yaklaşık 85-90 yıl önce izlediği Kafkasya politikası, "Kafkas Seddi Projesi" çerçevesinde ele alınacak ve bu çerçevede bundan sonraki süreçte Türkiye'nin nasıl bir Kafkasya stratejisi izlemesi gerektiğiyle ilgili ipuçları verilmeye çalışılacaktır.

İstanbul'un İşgali ve Türk Dış Politikasında Kafkasya'nın Ortaya Çıkışı

İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine (16 Mart 1920), 23 Nisan 1920'de, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) toplanmış ve 24-25 Nisan'da Mustafa Kemal Meclis ve Hükümet Başkanlığına

⁴ Savaş Yanar, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, İstanbul, 2002, s. 19.

⁵ Bkz. Ali Murat Köknar, "Turkey and the Caucasus: Security and Military Challenges", *Contemporary Issues in Turkey's Foreign Relations: Dangerous Neighborhood*, der. Michael S. Radu, New Brunswick-Londra, 2003, ss. 91-121.

⁶ Mehmet Karagöz, "Tehdidi Davet Eden Coğrafya Ya da Türkiye", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler Elazığ 17-19 Ekim 2001) Bildiriler*, der. Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik, Elazığ, 2002, s. 610.

seçilmiştir. TBMM'nin kurulmasından hemen sonra Mustafa Kemal yeni Türk devletinin izleyeceği siyasetin "milli siyaset" olduğunu söylemiş ve "milli egemenlik" ilkesini benimseyen yeni Türk devleti tarafından takip edilecek olan dış siyaseti şu şekilde açıklamıştır: 1. Milli sınırlar içinde hür ve bağımsız yaşamak, hukukumuzla yönelik gelebilecek iç ve dış müdahaleleri kabul etmemek; 2. İnsani ve medenî ülküler etrafında diğer ülkelerle dostane ilişkilerde bulunmak; 3. Türk milletini esir etmek isteyen milletlere karşı amasız düşman olmak; 4. Her zaman barışçı ve barıştan yana olmak. Mustafa Kemal, TBMM'nin dış politikasını ayarlar-ken de şu üç ögeyi hedef olarak tespit etmiştir: 1. Diğer ülkelerden maddi ve manevi destek sağlamak; 2. Dünya üzerinde yeni Türkiye'yi mümkün olduğu kadar çok büyük boyutta tanıtmak; 3. İsteyen her devletle ilişki kurmak. Mustafa Kemal bu noktada, İtilaf Devletleri'nin her birinin Türkiye'den en büyük çıkarı sağlamak amacını güttüğünü de bilmektedir.⁷

Milli Mücadele başladığı ve bu kapsamda, işgalci güçlere karşı çeşitli cephelerde değişik taktiklerle savaş verildiği bir dönemde, Türkiye için gerek siyasal alanda ve gerekse de ulusal ordu kurma çalışmalarında dış destek/yardım almak ihtiyacı kendini iyice hissettirmeye başlamıştır. Halide Edip Adivar, bu dönemde Ankara'da başlıca iki akımın etkili olduğunu belirtmektedir: "Garpçılık" ve "Şarkçılık".⁸ 1920 yılı içinde Türkiye'de "Batı" politikası ve "Doğu" politikası isimleri altında ortaya çıkan siyasi kutuplaşmayı en çarpıcı şekilde gösteren tablo 1920 yılının Aralık ayı başında yaşanmıştır. Orduda Bolşevik örgütünün bulunup bulunmadığını soran Hüseyin Avni'ye Kazım Karabekir sert bir çıkış yaparak, Batı siyasetini güden ve İngilizlerle anlaşmaya taraftar olan kesimin İstanbul Hükümeti olduğunu belirtmiş ve "Doğu ile anlaşmaktan, Doğu politikası gütmekten başka kurtuluş yolumuz yoktur" demiştir.⁹

Kuşkusuz, bu tartışmaların sürdüğü günlerde Mustafa Kemal'in de bir değerlendirmesi vardır. Genelkurmay'ın yayınladığı Harp Tarihi Vesikaları'nda¹⁰ yer alan bu değerlendirme şöyledir: "a. Bolşeviklerle temasa

⁷ Bkz. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (Söylev), I. Cilt (1919-1920), Ankara, Ankara, s. 475.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922), C. II, İstanbul, 1971, s. 247-248; Ayrıca bkz. Hikmet Bayur, "Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Dış Siyaseti", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Ankara, 1975, ss. 121-123.

⁹ Osman Okyar, Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921), Ankara, 1998, s. 30.

¹⁰ Genelkurmay, Harp Tarihi Vesikaları, S. 15, Belge 388, içinde, Hikmet Bayur, 1973, s. 124.

gelen ya Bolşevik oluyor ya da onlarla savaşıyor; b. Bizim Bolşevizme çatışmamız için İtilaf Devletleri Arap olmayan yerleri bize bırakır. Bu devletler şimdilik buna zaruret görmüyorlar. Bizi ezip kuşatmak ve boğmak istiyorlar. Bizim için tek faydalı açık kapı Kafkas'tır. Yani İran filan bir değer taşımaz, orada ne demir yolu vardır, ne de arkada bir kuvvet. İtilaf, Kafkas devletlerini takviye ve bağımsızlıkla berkitmek istiyor. Biz Bolşevik istilasını teshil edip, onunla temasa gelirse Do-ğu'da bütün kapılar açılır ve sömürgelerin durumu tehlikeye düşer. Bu yapılamazsa siyasi varlığımız ortadan kalkabilir."¹¹ Bu çerçevede, TBMM'nin ilk siyasi ilişki kurduğu devlet Sovyetler Birliği olacak ve bu ülke ile olan ilişkiler baştan itibaren Türk Hükümeti'nin temel dış politika çizgisi içinde kalacaktır.¹²

Diğer taraftan, Bolşeviklerle ilişkilerin tam olarak ne zaman ve ne şekilde kurulduğuna dair bilgiler dağınık ve çeşitlilik göstermektedir. Ancak, 1919 yılı başlarından itibaren çeşitli yol ve vasıtalarla Bolşeviklerle ilişkiler kurulduğu, çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere bilinmektedir. Bu ilk temaslarda Sovyet Rusya'dan yardım alınabileceği konusunda bir düşünce birliği olduğu gibi, Bolşevikler de yardıma hazır olduklarının mesajını vermekteydiler. Bu kapsamda, ideolojik yaklaşımlar, hükümetler arası ilişkilerin geliştirilmesini önleyememiştir. Sovyetler Birliği'nin Kurtuluş Savaşı için hem askeri strateji ve hem de anti-emperyalist destek açısından önemi, işin başında saptanmıştır. İşgal altındaki Türkiye'nin dışarıyla bağlantısı sadece Kafkasya'dır. İngilizlerin etkinlik kurmaya çalıştığı bu bölgenin Bolşeviklerin denetiminde kalması Türk Devrimi için yaşamsal önemdedir.

İtilaf Devletleri'nin Kafkas Seddi Projesi, TBMM ve Sovyet Rusya ile İlişkiler

Kafkasya, bu dönemde tam bir geçiş aşamasında ve kaos içerisinde bulunmaktadır. 1917 senesinde vuku bulmuş olan Sovyet İhtilali'nden sonra Kafkasya Rusya'dan ayrılmış ve "Maveray-ı Kafkas Komiserliği" teşkil edilmişti. Komiserlik Kafkasya'nın o zamanki merkezi Tiflis'e yerleşmişti. Gürcüler, Azeriler ve Ermenilerin birlikte federasyon şeklinde kurdukları bu devletin ömrü fazla uzun olmamış, toplam bir ay süren bu beraberlik konfederasyonun milli cumhuriyetlere ayrılmasıyla parça-

¹¹ Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara, 1973, ss. 124-125; Ayr. bkz. Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1995, s. 177.

¹² Recai Arslan, "Ankara Hükümetinin Doğu Politikası (1920-1922)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 13.

lanmıştı. Bu arada Transkafkasya'da gerginlik devam ediyordu ve 18 Mart 1918'de Sovyetler, Ermenilerin de desteğini alarak, Bakü'de idareyi ellerine geçirmişlerdi. Azeri halkı, bu gelişmeler üzerine, daha önce Osmanlı Devleti ile Batum'da yaptığı antlaşma gereği (antlaşmaya göre Azeriler Osmanlı Devleti'nden askeri yardım isteme hakkına sahipti) Osmanlı'nın müdahalesini beklemeye başlamışlardır. Bunun üzerine, Türk kuvvetleri Eylül 1918'te Bakü'ye girmiş, fakat, bir süre sonra Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. ve 15. maddeleri gereği geri 17 Kasım 1918'te Bakü'den geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹³

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İngilizler Kafkasya'yı işgal ederek adeta bir "*Cordon Sanitaire*" kurarak, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebeti kesmişlerdi.¹⁴ Diğer taraftan, İngiliz ve Ruslarla beraber Bakü'nün işgaline katılan Ermeniler, Türk bölgelerine de devamlı saldırı halindeydiler ve XV. Kolordu Komutanlığı'na atanan Kazım Karabekir Paşa Ermenilere karşı bir hareketin kaçınılmaz olduğu düşüncesini taşımaktaydı.¹⁵

Peki, nasıl oluyordu da Mustafa Kemal Paşa böylesi bir ortamda Ermenilere karşı bir hareketi sakıncalı bulmakta, Bolşevik Rusya ile işbirliği yapmak istemekte ve Bolşeviklerin Azerbaycan'a doğru ilerlemesine engel olmamaktaydı?

Her şeyden önce Mustafa Kemal ve bu çerçevede Anadolu hareketi realitelerden hareket ederek, duygusallıktan uzak bir siyaset izlemekteydi. Mustafa Kemal, 1920 yılının başlarında galip devletlerin menfaatleri, siyasetleri ile ideolojileri ve bu arada Bolşevizm hakkında bir hayli bilgi ve fikre sahipti. Bu çerçevede Sovyetleri, bir yandan silah, cephane ve para yardımı sağlanabilecek bir ülke olarak değerlendirirken, diğer taraftan, İtilaf Devletleri'ne karşı da bir denge unsuru olarak kullanabileceğini hesaplamaktaydı.¹⁶ Mustafa Kemal'in ve kadrosunun Kafkasya politikasında tutunduğu bu tavrın nedeni en açık bir şekilde Kazım Karabekir ile olan yazışmalarında görülmektedir. Yazışmalarda ana hatlarıyla şu hususlar ön plana çıkmaktadır: "Türkiye Kafkasya'dan Bolşevik istilasını kolaylaştırır ve onunla hareket birliğine geçerse, batıdan doğuya doğru,

¹³ Bige Sükan Yavuz, "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslar arası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl. 2, S. 4, 2003, s. 104; Ayrıca bkz. Betül Aslan, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923), İstanbul, 2004, ss. 25-26.

¹⁴ Recai Arslan, 1990, s. 16.

¹⁵ A.g.e., s. 105.

¹⁶ A.g.e., s. 14.

Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir suretle açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapatmak için müt-tefikler bir taarruz stratejisini yürütecek kuvvetleri süratle tedarik ede-mezler... Bu sebeple Kafkas seddinin yarılmasını Türkiye'nin kesin şe-kilde yok edilmesi projesi sayarak, bu seddi İtilaf Devletleri'ne yaptır-mamak için en son yollara başvurmak ve bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almak mecburiyetindeyiz. Kafkas milletleri bize set olmaya karar vermişlerse birlikte taarruz için Sovyetlerle anlaşmak, dahilen milli teşkilatı son derece genişletip, takviye etmektir... Bu çerçevede, İngiltere ile işbirliği içerisinde olan Azerbaycan'ın da uyarılması gündeme gelmiştir."¹⁷

Nitekim, bu dönemde Azerbaycan'ın Anadolu'daki Mustafa Kemal Hareketi'ne yardıma yanaşmaması, üstelik Türk subaylarını çeşitli vaatlerle ayartması, başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere, Türk karar vericilerini kızdırmaktadır.¹⁸ Bunun sonucunda, Mustafa Kemal Hareketi için İngiliz Müsavat Hükümeti gözden düşecek ve Bolşeviklerle temas aracı haline gelen "Hümmetçiler" ön plana çıkacaktır.¹⁹ Bu çerçevede, Kafkas devletlerinin bağımsızlığı ve bu devletler üzerindeki emperyalist Batılı devletlerin rekabetinin Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilere de bir set çektiği ve engel oluşturmaya başladığı, yukarıdaki ifadelerden ve tavrılardan bir kez daha anlaşılmaktadır. Bu durum, aynı zamanda Türkiye'nin SSCB'den karayolu ile silah ve malzeme yardımı almasını da engellemektedir.

Gerçekten de 1920 yılı başında Kafkasya ve Güney Rusya'nın siyasi durumu İtilaf Devletleri'nin emperyalist politikaları açısından çok kritik bir durumdadır. İngiltere, Fransa ve Amerika Bakü petrollerini ele geçirmek, Çiatur manganezlerine ve Güney Kafkasya'nın öteki doğal zenginliklerine el atmak için 1919 yılı boyunca birbirleriyle yarışıyorlardı. Bu mücadeleden en başarılı çıkan İngiltere yarım milyon ton petrol, bir o kadar da manganezi ülkesine götürürken; tütün ve diğer mallara da el atmaktan çekinmemiş; Menşevik Güney Kafkasya Cumhuriyeti İtilaf Devletleri'nin bir sömürgesi haline gelmişti.²⁰ Ağustos-Eylül 1919'da Kafkasları boşaltmak zorunda kalan İngiltere'nin yalnız Batum'da askeri

¹⁷ Bu husustaki yazışmalar için bkz. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1988, ss. 419-420, 423-426, 431-436.

¹⁸ Betül Aslan, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923), İstanbul, 2004, s. 31.

¹⁹ A.g.e., ss. 31-32.

²⁰ Semiyon İvanoviç Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, çev. Hasan Ali Ediz, Ankara, 1985, ss. 14-15.

gücü bulunmaktaydı. Emperyalistlerin tüm umudu Denikin ordularının başarısına bağlı bulunmaktaydı.

1920 yılı başlarında ise durum farklı bir şekle dönmüş, Kuzey Kafkasya'nın doğusundaki Dağıstan Ayaklanması ve batısındaki Yeşil Ordu Hareketi²¹ gittikçe gelişmiş ve Denikin'i arkadan vurmıştu. Bu durumda Bakü petrolerini elde tutmak, İran ve Irak yolunu kapamak ve Sovyetlerle Anadolu hareketinin birleşmesini önlemek için İtilaf Devletleri'nin elinde tek bir yol kalmaktaydı. O da Taşnak Ermeni, Gürcistan Menşevik ve Azerbaycan Müsavat Hükümetleri ile bir set kurmaktı. Böylece İtilaf Devletleri'nin Kafkas Seddi politikası gündeme gelmiş oluyordu. Bu çerçevede Kafkas seddi projesi, İngilizlerin, Kafkasya'da bir tampon bölge oluşturup Türk ve Kafkas güçlerini Ruslara karşı birleştirmek, özellikle Ermenistan'ı güçlendirerek Rusların Kafkasya'ya inmelerini engellemek düşüncelerinden oluşmaktaydı.

2 Ocak 1920'de Çiçerin, Azerbaycan Müsavat Hükümeti'ne ve Gürcistan Menşevik Hükümeti'ne Denikin'e karşı Sovyet Hükümeti ile ortak bir askeri cephe oluşturmalarını teklif etti. Bunun üzerine, 3 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf göndererek Kafkas Seddi politikasını önermiş olan İngiltere'nin Kafkaslardaki Komiseri Oliver Wasdrop,²² 8 Ocak'ta gönderdiği telgrafta ise Menşevik ve Müsavat yöneticilerinin ne yapmaları gerektiğini öğrenmek için yerel İngiliz temsilcilerine başvurduklarını ve Bolşeviklere karşı savaşmak için yardım istediklerini Londra'ya bildirdi. Kafkasların İngiliz denetiminde kalması için büyük bir çaba gösteren Lord Curzon bu haberleri alır almaz Paris'e gidip İtilaf Devletleri'nin Dışişleri Bakanlarıyla 10 Ocak'ta bir toplantı yaparak, Gürcistan ile Azerbaycan Hükümetlerinin *de facto* tanınması kararını aldırdı. Diğer taraftan, yapılan toplantılarda üç görüş üzerinde ısrarla durulmaktaydı. Birinci görüşe göre İran, Irak ve Bakü petrolerini korumak için Kafkasları tutmak ve Hazar Denizi'nde donanma bulundurmamak gerekirdi. İkinci görüşe göre ise, Hindistan'ı Bolşeviklerden korumak önemliydi. Onun için de onlara yalnız Kafkasya'dan değil her yerden saldırılmak gerekirdi. Üçüncü görüşe göre ise, en önemli sorun Bolşeviklere karşı bir set kurmak gerekmekteydi. Ancak, bu yalnızca askeri set ol-

²¹ Rusya'daki Yeşil Ordu Hareketi Doğu Karadeniz kıyılarında çıkan bir Rus Hıristiyan küçük köylü hareketiydi. Sancağı kırmızı zemin üzerinde yeşil bir haç olan bu hareketin Dağıstan'daki hareketle veya Anadolu'daki bir hareketle ilgisi yoktu, bkz. Semiyon İvanoviç Aralov, 1985, s. 115.

²² Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul, Gözlem Yayınları, Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul, 1979, s. 137, Belge No. 630.

makla kalmamalı, aynı zamanda ideolojik ve ekonomik bir set de olmalıydı. Bu çerçevede İngilizler, Kafkaslarda ilerleyen Kızıl Ordu'ya karşı Türkiye'yi Kafkas Seddi'nin bir parçası haline getirmek çaba harcamaya başlayacaklar ve Yarbay Ravlinson, Kazım Karabekir ile te-masa geçecektir.²³

Görüldüğü üzere, Anadolu hareketi, süreç içerisinde Kızılordu'nun ilerlemesi ve bu arada İngilizlerin Türkleri Kafkas seddinin bir parçası haline getirme çabalarının arasında kalmaya başlamıştır. Bu arada kalma, ancak Bolşeviklere karşı savaşan Deniken kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmaları üzerine, Anadolu'daki Milli Kuvvetlerle Sovyetler Birliği arasında doğrudan münasebetler kurmasıyla mümkün olabilecektir. Bu çerçevede İngilizler, bir yandan Mustafa Kemal'in Anadolu'da kurtuluş hareketini başlatması, diğer taraftan da Rusların Deniken ve Wrangel Beyaz Rus Ordusu'nu yenerek Kuzey Kafkasya'ya doğru inmeye başlaması üzerine, 1919'un yaz ortasında ordularını Kafkasya'dan tamamıyla çekeceklerdir.²⁴

Bu sıralarda Sovyetler Birliği ile (Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası) İstanbul Hükümetleri arasındaki resmi ilişkiler kesik durumdadır. Dolayısıyla, Türk-Rus ilişkileri ancak Ankara Hükümeti'nin kurulmasıyla yeniden başlayabilmiştir.²⁵ Ayrıca, aslında, Bayur'un da ifade ettiği üzere, "Türk Milli Hükümetinin Ruslarla ilk teması vuku bulduğu vakit vaziyet (tarafar açısından) son derecede gayri müsait idi."²⁶ Fakat, gerek bu olumsuzluklar, gerekse de Mondros; Moskova ve Ankara arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini önleyememiş, aksine yeni bir dönemin başlangıcına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Kurtuluş Savaşı için hem askeri strateji ve hem de anti-empyralist destek açısından önemi, işin başında saptanmıştır. İşgal altındaki Türkiye'nin dışarıyla bağlantısı sadece Kafkasya'dır. İngilizlerin etkinlik kurmaya çalıştığı bu bölgenin Bolşeviklerin denetiminde

²³ A.g.e., ss. 116-118.

²⁴ Recai Arslan, 1990, s. 26.

²⁵ Diğer taraftan, İngiliz belgelerinden, Rusların aslında diplomatik bir heyeti Meclis'in açılışından önceki günlerde İstanbul'a göndermeye yönelik bir çalışma içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Belgede, İstanbul için seçilen diplomat aynı zamanda iyi bir Bolşevik Komiseri'dir ve Berlin'de Büyükelçi olarak görev yapmış deneyimli birisidir. Ayrıca Sovyetler, 7-8 kişiden oluşacak ticari bir misyonu da İstanbul'a gönderme hazırlığı içindedir. Bkz. Documents on British Foreign Policy, 1919-1939 First Series, C. XIII, s. 59, Amiral Sir J. De Robeck'den Earl Curzon'a Telgraf, 5 Nisan 1920.

²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, 1973, s. 66.

kalması Türk Devrimi için yaşamsal önemdedir. Nitekim, "Anadolu hareketi, Kızılordu'nun ilerlemesi ve bu arada İngilizlerin Türkleri Kafkas seddinin bir parçası haline getirme çabalarının arasında kalmıştır. Kafkas seddi, yukarıda da kısmen değinildiği üzere, İngilizlerin Kafkasya'da bir tampon bölge oluşturup Türk ve Kafkas güçlerini Ruslara karşı birleştirmek, özellikle Ermenistan'ı güçlendirerek Rusların Kafkasya'ya inmelerini engellemek düşüncelerinden oluşmaktaydı."²⁷ Dolayısıyla, Rus başınında yer alan değerlendirmelerde Anadolu'daki gelişmeler "Asya'daki ilk Sovyet devrimi" olarak yer almaktaydı.²⁸ Diğer taraftan Sovyet Rusya, Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yaparak, İngilizlerle yaptıkları pazarlıklarda bu ilişkiyi bir malzeme olarak kullanmaktan da geri kalmıyorlardı.²⁹

Ali Fuat Cebesoy'a göre, TBMM, aslında, Sovyetlerden önce Amerika'yla işbirliği kurmayı düşünmüştür. Cebesoy'a göre, "Mütarekenin başından beri Amerika hükümetinin Türkiye aleyhinde fiili bir hareket ve teşebbüsü görülmemiştir. Bilakis, Türkiye'deki Amerika resmi memurlarının istiklal ve milli hareketlerimizin lehinde oldukları memnuniyetle görülmüştü."³⁰ Ayrıca, Heskell ve Harbord komisyonlarının Türkiye'ye gelişi, *Olympia* gemisinin Karadeniz ziyareti, Yakınoğu'ya yönelik Amerikan ilgisinin artmaya başlaması olarak da değerlendirilmekteydi.³¹ Bu çerçevede, Bristol'un ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ve Kafkasya'ya Amerikan askeri gönderilmesine karşı çıktığı telgrafi oldukça dikkat çekici olmuştur. Telgrafta Bristol şöyle demektedir: "Amerika, Kafkasya'ya birlik gönderirse hem Türklerin, hem de Kürtlerin husumetini çekeceğini, dolayısıyla o zaman Türklerin İngilizlere yanaşacağını İngilizler çok iyi bilmektedir. Bu nedenle Kafkasya'ya kuvvet göndermeye kesinlikle karşıyım. Şu akılda tutulmalıdır ki, biz bu ülkelerle hiç savaşmadık ve bugünkü durum Türkiye ile savaşta olan ülkeler tara-

²⁷ İhsan Çolak, "Moskova Antlaşması'na Giden Yol: Milli Mücadele Dönemi TBMM-Bolşevik İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVII, S. 49, Mart 2001, s. 25.

²⁸ Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), İstanbul, 2000, s. 103.

²⁹ Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922), İstanbul, 2002, s. 75.

³⁰ Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar: Kuvayi Milliyeden Cumhuriyet Devrimlerine, İstanbul, 2001, s. 151; Ayrıca bkz. Hasan B. Paksoy, "US and Bolshevik Relations with the TBMM Government: The First Contacts, 1919-1921", The Journal of Sophia Asian Studies, No. 12, 1994, ss. 211-251.

³¹ Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul, 2001, s. 49.

findan yaratılmıştır. Dolayısıyla o ülkeler, yani İngiltere, Fransa ve İtalya, barış imzalanıncaya kadar bu ülkede mütareke koşullarını uygulamalıdır. Kuvvet gönderirsek bu, Türkiye'ye savaş ilanı anlamına gelir ve dünyanın bu bölgesindeki etkimizi yitiririz. Ayrıca bu etki şimdiki barışın tek güvencesidir.”³² Diğer taraftan Amerikan elçiliği, bölgedeki Enver Paşa yönetimindeki Turancı hareketlenmeden de rahatsızdır. Nitekim, Amerikan Elçiliği'nden Stanav'ın bu hususta yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir. Bunun için, Stanav'a göre, “... en iyi çare Rusların Kafkasya'yı işgalidir.”³³ Fakat, neticede Amerika, daha uzun vadeli planları çerçevesinde, İngiltere'nin bölgede daha fazla güçlenmesini istememekte, diğer taraftan da bölgedeki ülkelere, bu bağlamda Türkiye'ye de desteğe yanaşmamaktadır. ABD, daha ziyade bekle ve gör politikası çerçevesinde olayları uzaktan seyretmekten yanadır ve “muhteşem yalnızlığına” doğru dönüş sürecindedir. Bu durum karşısında Anadolu'daki hareket için Rusya'ya dönmekten başka bir seçenek kalmayacaktır. Nitekim, Cebesoy'a göre, “İngiliz emperyalizminin cidal sahnesinden Amerikalılar çekilince, Türkiye mecburen asırdıde düşmanı olan ve ilan ettiği insaniyet prensibine sadakat iddiasında bulunan Ruslara teveccüh eylemiş ve Ruslar da bu müracaatı hüsnü kabul eder gibi görünmüşlerdi.”³⁴ Diğer taraftan, Türk-Rus ilişkilerine hakim olan jeopolitik emrivaki; Türk milli hareketinin komünizm sızmasından korunması; Doğu hududu sorunu ve Rusya ile Türkiye arasında oluşan yeni küçük devletler; Türk milli hareketinin komünizme yakın bir görünüm vermesi halinde Batılıların alacağı karşı tedbirler; Komünizmin ve Rus işbirliği-nin kamuoyunda meydana getireceği tepki, Türk-Sovyet ilişkileri önündeki temel tereddütleri ve engelleri oluşturuyordu.³⁵

Bütün bunlara rağmen, TBMM'yi Sovyetler ile anlaşmaya ve ilişki kurmaya zorlayan o dönemin şartları içinde oldukça hayati gerekçeler söz konusu idi. Cebesoy anılarında bunu şu şekilde izah etmektedir: “Bizi Ruslarla anlaşmaya zorlayan sebepler önemli ve hayati idi. Rusların da bizimle anlaşmaya ihtiyaçları vardı. Fakat iki tarafı anlaşmaya sevk eden sebepler ve amaçlar aynı değil idi. Biz samimi olarak Bolşevik Rusya ile iyi komşuluk ve işbirliği etmek ve onlardan silah yardımı görerek, her iki tarafın da mağduru olduğu Batı emperyalizmine karşı bir baraj yapmak

³² Bristol, Amerikan Elçiliği'nden Dışişleri Bakanı'na, Washington, Telgraf, 3 Kasım 1919, içinde, Orhan Duru, ss. 51-52.

³³ Stanav, Amerikan Elçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, Washington, Telgraf, 30 Eylül 1919, içinde, Orhan Duru, 2001, ss. 55-56.

³⁴ Ali Fuat Cebesoy, 2002, s. 114.

³⁵ Suat İlhan, Harp Yönetimi ve Atatürk, Ankara, 1987, s. 69.

istiyorduk.³⁶ Onlar ise bizi, genel olarak her yerde yaptıkları gibi, kendi politikaları yararına ve kendi milli emellerini gerçekleştirmek için kullanmak, Batı devletleriyle yaptıkları müzakerelerde bizden ivaz olarak faydalanmak, Türkiye’de, kendilerine bağlı ve sadık bir komünist idare kurmak, kısacası, bizi bir Rus peyki haline getirmek istiyorlardı.³⁷ Kongar’a göre ise, “Bağımsızlık Savaşı’nın başlarında Türkiye’ye karşı Sovyet davranışı iki ögeye göre biçimleniyordu. Birinci öge, Boğazların denetimi, ikinci öge de, Türk bağımsızlık Savaşı’nın “emperyalizm”e karşı olmasıydı.”³⁸

Milli Mücadele’nin Sovyetlerin de düşmanı olan İngiltere, Fransa ve İtalya’ya karşı yapılması, Moskova nezdinde Ankara’ya duyulan sempatiyi daha da artırıyordu. Nitekim, “iki ülke arasında İstiklal Harbi dışında hiçbir devirde, politika ve çıkar paralelliği olmayacaktır.”³⁹ Çünkü, Rusya’nın sıcak denizlere ulaşma yollarından biri olan Kafkasya, İran ve Afganistan’da İngiltere egemen duruma gelmişti. İngiltere gerek yeni Türkiye’nin gerekse Sovyetler Birliği’nin ortak düşmanıydı.⁴⁰

Nitekim, 1 Eylül 1920’de Bakü’de yapılan Doğu Ulusları Kongresi’nde başkanlığa seçilen Zinoviev, Sovyetlerin bir süre sonra benimseyecekleri tezi kısaca şu şekilde ortaya koyuyordu: “Biz başında Mustafa Kemal bulunan hareketin, komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara’daki halk hükümetinin birinci içtimainın stenograf sureti gözümün önündedir. Mustafa Kemal, Halife’nin ve sultanın şahsı mukaddestir, ona dokunulmaz diyor... Mustafa Kemal hükümetinin Türkiye’de yürüttüğü siyaset, Komünist Enternasyonalin siyaseti, yani bizim siyasetimiz değildir. Fakat İngiliz hükümetinin aleyhine yürütülen her inkılap mücadelesine yardım etmeğe hazırız. Bu saatte Türkiye’de terazinin gözü kim zengin ise onun tarafına eğilmektedir.”⁴¹ İngiltere, ayrıca, kendi etkisi altındaki Yunanistan’ı Anadolu’ya yerleştirerek bu bölgeyi

³⁶ Gerçekten de o dönemde, Sovyetlerin bölgedeki ağırlığı, Batı’yı iyice ürkütmekteydi. Sovyet Devrimi’nin ayakta durması önemli ölçüde, stratejik açıdan büyük önem taşıyan Türkiye’ye bağlıydı. Mehmet Altan, *Süperler ve Türkiye: Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*, İstanbul, 1986, s. 38.

³⁷ Aptülahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s. 49.

³⁸ Emre Kongar, *21. yüzyılda Türkiye*, İstanbul, 2000, s. 448.

³⁹ Suat İlhan, 1987, s. 68.

⁴⁰ Mehmet Altan’ın *Süperler ve Türkiye* adlı çalışmasında da belirttiği üzere, Türkiye’nin kaderi, dönemin ihtiyar süperi İngiltere ile Sovyetler arasındaki çelişki ve çıkar çatışmalarında belirlenmiştir. Mehmet Altan, 1986, s. 38.

⁴¹ Ali Halil, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*, İstanbul, 1968, s. 17.

etkisi altında bulundurmak istiyordu. Dolayısıyla, Batı Anadolu'da, İngiltere'ye sıkı sıkıya bağlı bir Yunanistan da Sovyetleri rahatsız ediyor, bu durum Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına tamamen aykırı düşüyordu. Sovyetler, Bakü petrolerinden de mahrum kalmış durumdaydı. Sıcak denizlere ulaşma yollarından biri olan Boğazların, İtilaf Devletleri'nin elinde olması da Rusya'yı rahatsız ediyordu. Boğazlar ve İstanbul üzerinden gelen yardımlarla Beyaz Ordu ayakta duruyordu. Ayrıca Sovyetler, İngilizlerin Kafkasya'daki Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Devletleri aracılığıyla oluşturdukları "Cordon Sanitaire"yi yıkmak açısından Ankara ile işbirliğinin yararlı olacağı düşüncesindeydi.⁴² Dolayısıyla, Anadolu'ya ve boğazlara Batılıların hakim olması yerine daha zayıf bir kuvvetin hakim olması yararlı görülmekteydi.⁴³

Bu çerçevede yapılan değerlendirmelerde, Türklerle Bolşeviklerin arasının mutlaka açılmasının altı çizilmekteydi. Wardrop'un Curzon'a gönderdiği telgrafta, Türklerle Bolşevikler arasındaki bariz rekabetin kullanılması gerektiği önerilmekteydi.⁴⁴ Oysa, bölgedeki dengeler ve çıkar algılamaları değişmeye başlamıştır. Bu çerçevede, Milli mücadeleye destek vermek ideolojik ve stratejik açıdan da Rusya'nın işine gelmeye başlamıştır. Şöyle ki; Hıristiyan batılılara karşı sürdürülen Milli Mücadele'ye yardım edilerek gerek Rusya'daki Türk-Müslüman unsurlara daha sempatik görünmek, gerekse diğer Müslümanlar arasında Moskova'nın prestijini artırmak amacı da gerçekleşmiş olacaktı.⁴⁵ Dolayısıyla, Mustafa Kemal, stratejisini İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya sosyalizmi arasındaki temel çatışmadan yararlanma fikri üzerine inşa etmiş ve Sovyet Devrimi dolayısıyla o yıllarda diken üstünde oturan Avrupa'nın aczinden en akıllı şekilde yararlanmak için 26 Nisan 1920'de Lenin'e mektup yazarak TBMM'nin emperyalizme karşı ortakça savaşmaya hazır olduğunu, bu çerçevede Sovyet Rusya ile resmi ilişkiler kurmak ve Moskova'ya heyet göndermek istediğini bildirmiştir.⁴⁶ Aynı

⁴² Faruk Sönmezoglu, Uluslararası Politika Analizi, İstanbul, 1989, s. 271.

⁴³ Suat İlhan, 1987, s. 68.

⁴⁴ Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, s. 253.

⁴⁵ Mediha Akarlan, Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk, İstanbul, 1995, s. 69.

⁴⁶ Ali Halil ise, Mustafa Kemal'in TBMM'nin açılışından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e mektup yazdığını belirterek, "her iki memleketi de tehdit eden yabancı emperyalizmine karşı birlikte mücadele etmeyi" teklif ettiğini ve bu suretle Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında siyasi ve askeri nitelikte bir ittifaka gidilmesini istediğini belirtmektedir. Ali Halil, 1968, s. 16; 1920-1921 tarihleri arasındaki Türk-Sovyet ilişkileri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mediha Akarlan, "1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği İle Tür-

zamanda Kafkaslarda bağımsızlıklarını ilan etmiş olan cumhuriyetler için ortak bir siyaset izlenmesini de bu mektubunda önermiştir.⁴⁷ Mustafa Kemal yazdığı mektupta, ayrıca, "İhtilalci Rusya ile birlikte emperyalizme karşı müşterek mücadele azmini" de bildirmek suretiyle, Sovyet Rusya ile olan "doğal müttefiklik" durumuna da vurgu yapmıştır.⁴⁸ Hiç kuşkusuz bu mektup, yeni Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki resmi münasebetlerin başlangıcı olmuştur. Ama bu henüz bir tanıma ilişkisi değildi. Bu mektubun bir diğer önemi de, Mustafa Kemal'in TBMM'yi açtıktan sonra dış politika konusunda tek yetkili mercii olarak görüşmeler yapmaya başlamış olmasının bir göstergesi olmuş olmasıydı.⁴⁹ Bu mektup aynı zamanda, Ankara Hükümeti'nin Sovyetlere bakışını da yansıtmaktaydı.

Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e yazmış olduğu dostluk ve işbirliği öneren mektubuna 2 Haziran 1920 tarihini taşıyan Çiçerin imzalı mektup, 20 Haziran'da Ankara'ya gelmiştir. Basına Temmuz başlarında yansımış olan mektup, 5 Temmuz'da *Albayrak*, 12 Temmuz'da *Açıksöz*, ve 8 Temmuz'da da *Hakimiyet-i Milliye* gazete-

kiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arasında Kurulan Girişim", Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl. 8, Cilt. 4, Sayı. 16, Ankara, Kasım 1995, ss. 467-490.

⁴⁷ İrfan Menet, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar", Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler), 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum, (25-27 Ekim 1999 - İstanbul), Ankara, 2001, s. 220.

⁴⁸ Nitekim, Sovyet hükümetinin askeri veya siyasi bir ittifak akdi hususundaki teklif ve talebi üzerine Moskova'ya bir heyet gönderilmiş, fakat Stalin daha sonra bu konuda bir karar değişikliğine giderek, Türk heyetine şöyle demiştir: "İttifak akdedemeyiz. Çünkü, İngilizlerle ticaret anlaşması yapacağız." Gerçekten de bu sıralarda Londra'da İngiliz-Sovyet görüşmeleri devam etmektedir ve İngilizler bu görüşmelerdeki Sovyetlerin "Kemalistleri" desteklememesi koşulunu belgelemek istemişlerse de bunu başaramışlardır. Diğer taraftan, İngiliz-Sovyet Ticaret Antlaşması daha sonra imzalanacaktır. Bkz. Taha Akyol, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye* (2 Cilt), İstanbul, 1976, s. 186.

⁴⁹ Mediha Akarşlan, 1995, s. 61. Diğer taraftan, Atatürk'ün ve bu çerçevede TBMM'nin Sovyetlerle işbirliği gerek yerli ve gerekse de yabancı basın tarafından bir propaganda malzemesi olarak kullanılacak ve Atatürk Bolşevikliği yaymakla itham edilecek, İzmir ve İstanbul basını ile *Times* gazetesi, BMM Hükümeti'ni "Ankara Sovyet Hükümeti" olarak adlandıracaklardır, bkz. Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını* (30 Ekim 1918 - 8 Eylül 1922, Ankara, 1989, s. 100-102. İkinci İnönü Zaferi sonrası durumun TBMM lehine dönmesi üzerine ise, "İstanbul'a çok yakında bir Türk-Bolşevik saldırısı yapılacağından söz edilmeye" başlanacaktır, bkz. Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika*, İstanbul, 2003, s. 154.

lerinde yayınlamıştır. Mustafa Kemal'e hitaben yazılan mektubun başında; Mustafa Kemal'in her iki ulusun yabancı emperyalizmine karşı birlikte savaşım vermeden yana olduğu belirtiliyor ve Sovyet Rusya ile düzenli ilişkiler kurmak isteminde bulunulduğunun anlaşıldığı, mektubun alındığından dolayı memnurluk duyulduğu bildirilerek, bir Türk-Sovyet işbirliğinin gerçekleştirileceği ifade ediliyordu.⁵⁰ Bu işbirliği ile ilgili esaslar da şu şekilde sıralanmaktaydı: 1. Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı; 2. Türk halkının oturduğu topraklar Türk Devleti'nindir; 3. Arabistan ve Suriye'nin bağımsız bir devlet olarak ilanı; 4. Ulusların kendi geleceklerinin saptanması kendilerine bırakılmalıdır; 5. Türkiye'deki azınlıklara, Avrupa'da en serbest devletlerdeki azınlıklara tanınan bütün haklar tanınmalıdır; 6. Boğazlar sorunu Karadeniz'e kıyıları olan hükümetlerin katılacağı bir konferansa bırakılmalıdır; 7. Kapitülasyonların ve yabancı devletlerin ekonomik ayrıcalıklarının kaldırılması; 8. Her çeşit yabancı etkinlik bölgelerinin kaldırılması. Bu esaslar San Remo kararlarının basında tartışıldığı, yani İtilaf Devletleri'nin emperyalist Doğu politikalarının yazılı metin olarak saptandığı, diğer bir ifadeyle "Doğu meselesi"ni kökünden çözümlenmek amacı ile hareket ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması yoluna gittikleri günlerde ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, bu mektuplaşmalar Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya'nın, emperyalist Batı politikaları karşısındaki yakınlaşmalarıyla amaçlanan savaşımındaki ortak yanlarının bulunduğunu gösteriyordu." diyen Öztoprak'a göre, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki bu mektuplaşmaların, emperyalistlerin paylaşımlarını Osmanlı Hükümeti'ne benimsetmeye çalıştıkları, yani San Remo kararlarının empoze edildiği günlere rastlaması "tesadüfi" olarak yorumlanamazdı. Öztoprak bu gelişmeyi, çıkar çelişkilerinin biçimlendirdiği "aynı düşmana" karşı ortak-laşa hareket etme düşüncesi olarak ifade etmektedir.⁵¹

Oysa, dönemin arşiv belgeleri Rusya'nın Türkiye'yi Kafkasya'dan, özellikle de Azerbaycan'dan uzak tutmak için tüm yollara başvurduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Hatta, bu çerçevede, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bütün gayretlerine rağmen Sovyetlerin ve Batılıların istekleri doğrultusunda Türkiye ve Azerbaycan arasında bir Ermenistan yaratılmıştır.⁵² Diğer taraftan, Mustafa Kemal'in bütün bu Rus niyetlerine karşı boş durmadığı da görülmektedir. Nitekim, Atatürk'ün vazaif-i mahsusa ile sefaret heyetiyle birlikte Moskova'ya gönderdiği ilmiye hey-

⁵⁰ İzzet Öztoprak, Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, Ankara, 1989, ss. 103-104.

⁵¹ A.g.e., s. 104.

⁵² Mehmet Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, Ankara, 1995, s. 13.

tinden İsmail Suphi Bey'in bir müddet sonra Türkistan'a gönderildiği görülür. Temmuz 1921 yılı sonları itibarıyla Buhara'ya varan İsmail Suphi Bey'in görevi; Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda, "Türkistan Milli Birliği"nin kuruluşu için Türkistan Türkleri arasında arabuluculuk yapmaktır.⁵³ Nitekim, Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal'in özel direktifleriyle 1921'de Türkistan'a gönderilen Suphi Bey'in, Taşkent'teki Türkistanlı aydınlar arasındaki faaliyeti ve özellikle kısaca TMT diye anılan "Türkistan Milli Birliği" adlı gizli teşkilatın kuruluşunda çok büyük katkıları olacaktır.⁵⁴

Mustafa Kemal'in oluşturmak istediği kuvvetli cephe, çok boyutlu ve kapsamlı olduğu kadar, hem Sovyet Rusya hem de İtilaf Devletleri'ne yönelik politikalarda hassas ayarların dikkatle yapıldığı bir mücadele sahnesidir. Nitekim Sakarya zaferi, Sonyel'in de deyimiyle, Enver'in Mustafa Kemal'e yönelik "açık düellosu"nu sonuçsuz bırakmış ve Sovyet Rusya'nın Anadolu'yu Enver Paşa aracılığıyla Bolşevikleştirme planlarını alt üst etmiş⁵⁵ ve Sovyetler, Sakarya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Hükümeti'ni tanımadıklarını ve TBMM'yi desteklediklerini ilan etmişlerdir. 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmasıyla,⁵⁶ bu devletin uyduları olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan da Osmanlı Hükümeti'ni tanımadıklarını ve TBMM'yi kabul ettiklerini açıklamışlardır. Bu antlaşmayla, Mustafa Kemal'e göre, Ermeni sorunu da en doğru çözüm şeklini bu antlaşma ile sona ermiştir.⁵⁷ Bu antlaşmayla birlikte, Türkiye ve SSCB ekonomik çıkarlar konusunda da kesin bir antlaşmaya varmıştır.⁵⁸ Esa-

⁵³ Bu hususta, o zamanlar Türkistan liderlerinden biri olan Prof. A. Zeki Velidi Togan'ın açıklamaları için bkz. A. Z. Velidi Togan, Hatıralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, İstanbul, 1969, s. 375.

⁵⁴ Timur Kocaoğlu, "Türkistan'da Osmanlı Subaylarının Faaliyetleri (1914-1923)", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, S. 4, İzmir, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2000, s. 24.

⁵⁵ Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması", Belleten, C. LIV, S. 209, Nisan 1990, ss. 399-400; Salahi R. Sonyel, "Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş gösteren Basmacı Akımı", Belleten, C. LIV, S. 211, Aralık 1990, s. 1179.

⁵⁶ "Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması" için bkz. Reha Parla, Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan, Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler (Suriye, Irak, İran, SSCB, Bulgaristan, Yunanistan) NATO, AET, Avrupa Konseyi, Kıbrıs, Ege, Adalar, Sevr Tehlikesi, Lefkoşa, 1987, ss. 193-197.

⁵⁷ Bike Sükan Yavuz, 2003, s. 110

⁵⁸ National Archives and Record Administration (NARA), M 353, 867.77/389, 8 Kasım 1921.

sında bu üç cumhuriyet SSCB'nin kontrolü altında bulunmasına rağmen, Türkiye ile bu cumhuriyetler arasında ayrı bir anlaşmanın imzalanması politikasının gerekçesini, "bu cumhuriyetlerin ekonomik, siyasal, kültürel çıkarlarının savunulması kadar emperyalist devletlerin saldırılarına karşı tek bir Transkafkasya cephesinin kurulması ihtiyacı oluştu-ruyordu."⁵⁹ Nitekim, bu anlaşma ile birlikte, TBMM ile Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında ticari ilişkiler de gelişmeye başlayacaktır. Kuşkusuz, bu anlaşmalar artık Doğu Anadolu'da istenilen hedefe yaklaşıldığını gösteriyordu. Bu anlaşma ile adı geçen üç devlet Türkiye'nin Moskova Antlaşması'nda tespit edilen Doğu sınırlarını teyit ve kabul etmişlerdir.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle, bu üç devlet "Misak-ı Milli'nin kapsadığı sınırlar içindeki toprakların sınırlar içindeki topraklar olduğunu tasdiklemişlerdir."⁶¹ Sovyet Rusya ise, İtilaf Devletleri'ne karşı yeni bir dost kazanıyor; Kafkasya ve Doğu'daki İslam ülkelerinde kendi durum ve etkisini güçlendirerek denkleştiriyor, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Sovyetlere karşı isyan çıkması olasılığını ortadan kaldırıyor. Böylece Bolşevikler, Kafkasya'daki bağımsız hükümetlerin işini hallederken, ileride Türkiye'yi komünistleştirilebileceği geçici bir müttefik olarak görüyorlardı. Çünkü, 1921'de bunu deneme gücünden mahrum-dular.⁶²

Sonuç

Görüldüğü üzere, Anadolu, askeri gücünü gösterdikçe ve siyasi alanda mesafeler kaydettikçe, Sovyet rejimiyle olan ilişkisi de kişiliğini bulmuştur. Şöyle ki: Sovyet rejimi, Anadolu hareketinin niteliğini iyi kavradıkça, ilişkilerin karşılıklı çıkara dayalı çerçevesi ve sınırı daha belirginleşmiştir. Bu çerçevede Mustafa Kemal'in Kafkasya ve Rusya değerlendirmesi şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: 1. Kafkasya'ya daima Türkiye-Rusya-Kafkasya üçgeni prizmasından bakmıştır; 2. Rusya Türkiye'nin yalnız kuzey komşusu olmakla kalmamış, İtilaf Devletleri karşısında da en önemli siyasi ve askeri partneri olmuştur; 3. Rusya, Azerbaycan ve Dağıstan başta olmak üzere yalnız Kafkasya'da değil büyük bir coğrafyaya dağılmış bulunan Türkistan Türklerinin de siyasi iktidarını

⁵⁹ Bike Sükan Yavuz, "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl. 2, Sayı. 4, 2003, s. 107.

⁶⁰ Mediha Akarslan, 1995, s. 90-91.

⁶¹ Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Cilt. I, Ankara, (tarihsiz.), s. 601.

⁶² Paul B. Henze, Turkey and Atatürk's Legacy: Turkey's Political Evolution, Turkish-US Relations and Prospects for the 21st Century, Haarlem, 2003, s. 19.

elinde bulunduran totaliter idare sisteminin hakim olduğu Sosyalist Cumhuriyetler Birliği idi. Nitekim, 16 Mart 1921'deki Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması, bu çerçeveyi çizen belge olacak ve her iki tarafta ortaya çıkan dengeli durumdan tatmin olacaktır. Bu antlaşma, aynı zamanda Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkileri kuran bir vesika olması itibarıyla da Türk dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan, bu son gelişmelere paralel olarak artan Bolşevik yayılması ve bunun tehlikelerini içeren raporların Batı başkentlerine ulaşmasıyla birlikte, Anadolu'daki çıkarlarını korumak isteyen İtalya ve hatta ekonomik kriz içinde bulunan Amerika harekete geçecektir. Bu çerçevede, Mustafa Kemal'in Suriye'nin yanı sıra Azerbaycan ve diğer Kafkasya halkları ve devletleri ile olan ilişkileri Fransa'yı da rahatsız edecektir. Türk-Sovyet yakınlaşması; Türk milli direnişinin güçlenmesi, Türk milli hareketinin komünizme meyletmesi veya zorlanması, kurtuluşunda destek olmuş Rusya'ya duyulacak yakınlığın gelecekteki Türk politikasına etkisi ve Ruslar tarafından Türklerin desteklenmesinin Müslüman ülkelerde Rusya yararına doğuracağı bağlılık gibi olası sonuçlardan dolayı Batılılar açısından önem taşıyacaktır. Bu çerçevede, Fransa, Ankara'ya 1922 Haziranında Albay Mouglin'i temsilci olarak gönderecek ve Türkiye ile Fransa arasında askeri bir ittifak antlaşması, İngiltere ile de uzlaşıcı bir barış antlaşması imzalamayı önerecektir. Bu-na karşılık, Türkiye'nin de Sovyetler Birliği ile ilişkisini kesmesini teklif edecektir. Fakat, Mustafa Kemal bu teklifleri reddedecektir. Diğer taraftan, bir süre sonra İtilaf güçlerinin bu barış taarruzu, Ankara diplomasisine yeni ufuklar açacak ve ona Londra'da Bolşevizm tehlikesinden, Moskova'da emperyalizm sömürsünden söz etmek olanağını da verecektir.